

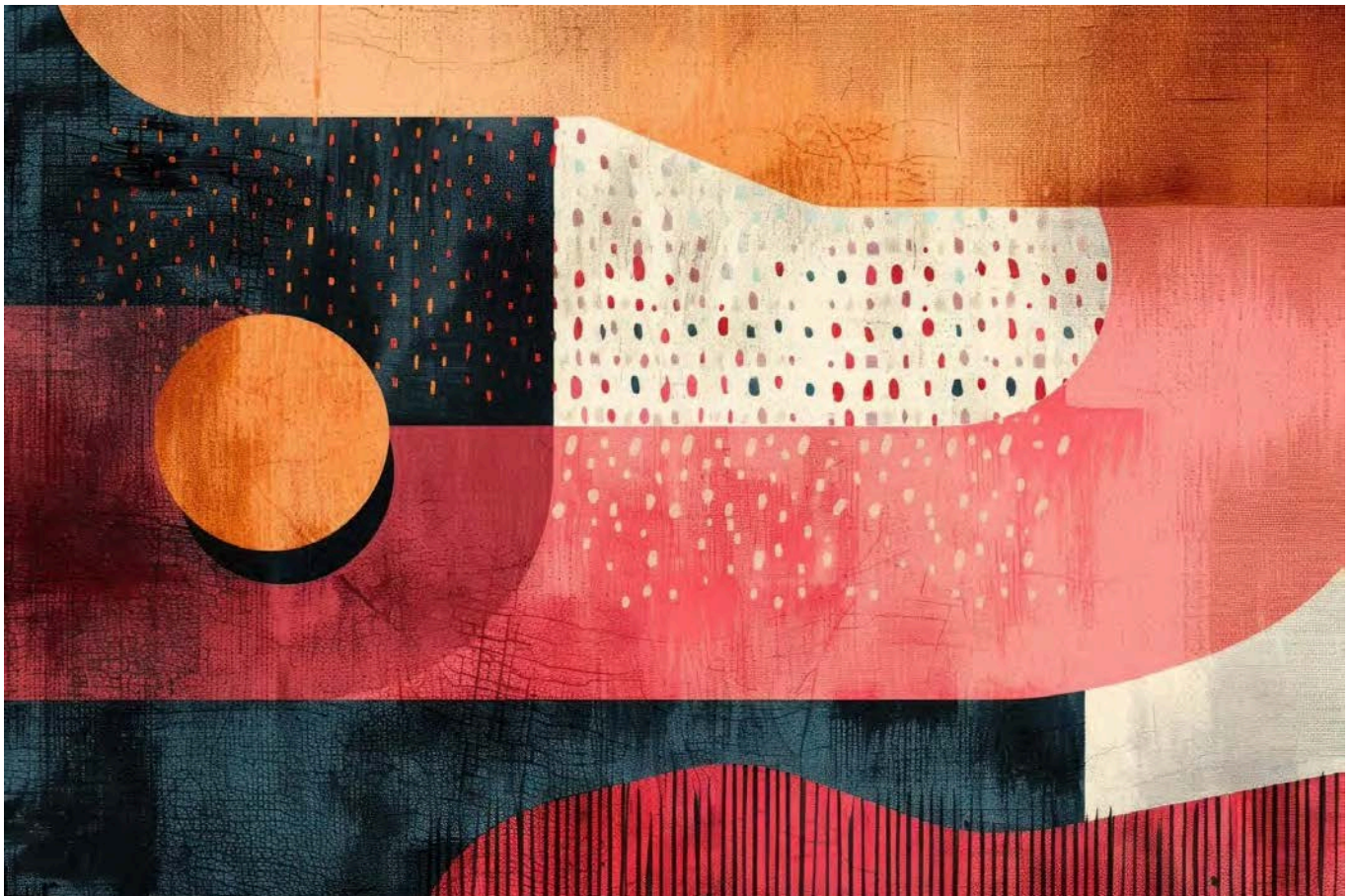
Szerző
Tevesz László

Dátum
2026. márc. 15.

ESSZÉ ARROBORI

RÖVID ESZMEFUTTATÁS A NEMZETRŐL

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

„Minden valódi nemzet- és államiságtudat történelmi ismereteket és történelmi számadást követel.”

Johan Huizinga

„Egy nemzet csak akkor létezik, ha vég nélkül keresi önmagát...”

Fernand Braudel

Farkas Attila Márton (FAM) remek esszékötetének talán legérdekesebb kérdése (az egyik fejezet címe): „Miért nincs modern magyar nacionalizmus?” A szóhasználat félrevezető, alkalmasint

meglepődésre ad okot, de Farkas nyilvánvalóvá teszi, hogy modern nacionalizmus alatt „európai értelemben vett” nemzeti társadalmat ért: szabadságeszményt, civil kurázsit, állampolgári önállóságot, autonóm gondolkodást, valódi jog- és esélyegyenlőséget. Szerinte ezek az értékek-attitűdök a feudális örökség elevevége és a polgárosodás elmaradása miatt hiányoznak fájóan a magyar politikai kultúrából. A társadalom többsége „jobbágymentalitású”, márpedig a jobbágy nem „fölszabadulni és fölnőni akar, hanem jobb urakat”. A szellemi elit végletesen megosztott. Egyik oldalon a népet mélységesen lenéző, komprádor jozefinista szakértőség, másikon a szittyia nacionalizmus múltba révedő, zavaros eszméi.

büszke önazonosság

Fájdalom, hogy ez a húszéves látlet mit sem veszített érvényességéből. Szinte már csak az köt össze bennünket politikai közösséggé, hogy gyűlöljük egymást. Ha Carl Schmitt feltámadna, tapsolna örömében. Ellenségeskedni nehéz lenne ellenség híján. Egymás nélkül bizonytalanná válna, kik is vagyunk valójában. A művelt, jó ízlésű honi „európai polgár” a „kolbásztöltő, pálinkázó atyafival” összevetve igazán az, aki; a saját életvilágát oltalmazó „egyszerű magyar” a „gőgös liberális elittel” szemben nyeri el büszke önazonosságát. Ami némi újdonságot ad: a nemzetközivé terebélyesedő ideológiai buborékoknak hála már nem csak a magyar ugaron, hanem globális hálózatokba szerveződve dobálhatjuk egymásra a sarat. „Univerzális európai” képmutatásból és „organikus nemzeti” köldöknézésből éppenséggel a Lajtán túl sincs hiány. A pesti informatikust több köti össze az amszterdami menedzserrel, mint a tőle néhány kilométerre lakó kamionossal; utóbbi könnyebben megtalálja elvbarátját Birminghamben, mint a Körúton.

Noha Kicsák Lóránt hozzászólása Farkas esszéjéhez rendkívül rokonszenves, közéleti állapotaink javításához az igazságosságról folytatott nyilvános demokratikus párbeszédet kevésnek érzem. Itt múlhatatlanul szükség lenne feltépni fájó régi sebeket, feleleveníteni a magyar nemzeteszmé körül egykor öltre menő éles vitákat. Főként, hogy ezekben az eszmecserékben a maguk elegáns módján olyan remekül érvelő tollforgatók is bekapcsolódtak, mint például Szilágyi Ákos, Tamás Gáspár Miklós, Kis János („balról”), vagy Kulin Ferenc, Kiss Gy. Csaba, Bakk Miklós („jobbról”). A két „oldal” jobbjai közötti ellentét nem is annyira elvi természetű volt, inkább érzelmi. A liberálisok a magyar állampolgárságú etnikai kisebbségek kirekesztését, a konzervatívok a határon túli magyarokat sújtó asszimilációs politikát tartották nagyobb fenyegetésnek. Mindkét félelemnek volt nyomos oka – és ma is van. Értelmes eszmecserével az ellentét talán áthidalható.

Romlott közéletünk tágabb civilizációs összefüggéseit vizsgálva érdemes rákérdezni: mi is az a „szabadságeszményen és modernségen” alapuló, „európai értelemben vett” nemzeti társadalom,

amit FAM Magyarországról hiányol. Megelőlegezve a választ: leginkább eszmei tünet, ami Nyugaton is csökevényesen vált valósággá – és ma már csak múlt időben beszélhetünk róla.

1.

Nem egyszerű a modern nemzetről értekezni, mert közel másfél száz éve vitáznak róla a társadalomtudósok. A könyvtárnyi irodalomból itt most csak a főbb tendenciákat jelezve: az ilyesféle vizsgálódás tudományos alapjait Friedrich Meinecke fektette le a századfordulón. Szerinte a nemzetek történetileg kialakuló képződmények, amelyek vagy a közös politikai alkotmány, vagy a közös kultúra körül kristályosodnak ki. Az előbbi az *államnemzet*, utóbbi a *kultúrnemzet* típusába tartozik, de a közös államkeret és a közös kultúra nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő tényező. Az egyéni autonómia talaján álló modern nemzet teljes kifejlődéséről abban az esetben beszélhetünk, ha az államkeret kulturális tartalommal telítődik, mint Angliában és Franciaországban, vagy ha a kulturális közösség államot épít magának, mint Olaszországban és Németországban. De van példa a kultúrközösségek metszetében megszerveződő államnemzetre is (Svájc), vagy akár arra, hogy egy kulturális közösség két külön államkeretben él (Németország és Ausztria).

Meinecke leíró jellegű tipológiája erős normatív színezetet nyert a nemzet nevében elkövetett embertelenségekre magyarázatot kereső társadalomtudósok írásaiban. Hans Kohn 1944-ben megjelenő könyvében éles határokkal választja el egymástól a *nyugati* és a *keleti* nacionalizmust. Előbbi Angliára, Franciaországra, Hollandiára, Svájcra, az USA-ra és a „brit fennhatóság alatt álló területekre” jellemző, a másik az „elmaradottabb” társadalmakban, Közép- és Kelet-Európában,

illetve Ázsiában terjedt el. A nyugati típus jellegében polgári, racionális, univerzális, a keleti kulturális, misztikus, partikuláris.

Meinecke és Kohn megállapításai a 70-es években egymásra vetítve váltak a tudományos kánon részévé – például Eugene Kamenka, Hugh Seton-Watson vagy Louis Dumont munkássága révén. Évtizedeken keresztül tartotta magát a nézet, hogy a nacionalizmusnak két, egymással éles ellentétben álló válfaja létezik. A felvilágosodás egyetemes értékrendjéhez kötődő *francia*, avagy *polgári nacionalizmus*, amely nép (*peuple*) alatt az egy alkotmány alatt élő állampolgárok összességét érti; és a romantika partikuláris szemléletén nyugvó *német*, avagy *kulturális/etnikai nacionalizmus*, amely népnek (*Volk*) az egy nyelvet beszélő etnikumot tekinti.

Ezt a merev, történeti tényekkel nehezen igazolható szembeállítást jócskán árnyalta és idővel háttérbe szorította a „nemzetek eredetéről” szóló társadalomtudományos vita.

kulturális homogenitás

A *modernista* nacionalizmuskutató atyja, Ernest Gellner szerint minden nemzetépítő törekvés célja, hogy az állampolgári közösség és a közös nemzeti kultúra határai egybeessenek. A modern embernek a kultúra „a legértékesebb tulajdona, az igazi belépőjegye a teljes körű állampolgársághoz és az emberi méltósághoz, a társadalom tevékenységében való részvételhez”. Gellner „morális állampolgárság”-fogalma rokon vonásokat mutat Eric Hobsbawm „polgári vallás” terminusával. Amíg előbbi szerint az iparosodás, utóbbi szerint a tömegtársadalmakban kialakuló legitimációs vákuum készítette arra az elitet, hogy a társadalom kulturális homogenitását kikényszerítse – hivatalos nyelvvel, ünnepekkel, szimbólumokkal, és mindenekelőtt az államilag megszervezett, kötelező népoktatással.

A nemzetépítés e modernista elbeszélése inkább tovább gerjesztette, semmint lezárta a téma körül forgó vitákat, mert a nemzetet esetleges és mesterséges képződményként írja le. A nemzeti kultúra gyökértelen, modern jelenség – vallják e tudósok –, az elitek konstrukciója, „kitalált hagyomány”.

Ugyancsak a nemzetek konstruált, modern voltát hangsúlyozza a *konstruktivista* nacionalizmuskutató, noha Michael Hechter, Michael Mann és John Breuilly – hogy csak néhányat említsünk e népszerű irányzat képviselői közül – már a kora újkori abszolutista állam működésében is kimutatja a kulturális egység kialakításának első tétova lépéseit. A 16. században kibontakozó centralizációs folyamatnak a kezdetektől volt bizonyos „protonemzeti” tartalma – állítják.

A modernista szemlélethez lazább-szorosabb szálakon kötődő Benedict Anderson társaslélektani magyarázatot ad a nemzeti kultúra kialakulására, a folyamat eredetét szintúgy a kora újkorban keresve. A középkori dinasztiák és a keresztény respublika széthullásával megrendült az európai társadalom kollektív identitása – fejtegeti Anderson –, a monarchikus és vallási szimbólumok helyén keletkező új pedig a politikai közösség történeti folytonosságát elbeszélő anyanyelvi kultúra töltötte ki új tartalommal.

Liah Greenfeld a kora újkori fogalom- és társadalomtörténeti folyamatok kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt. A 16–17. századi Angliában a rendi keretek felbomlottak, beindult a társadalmi mobilitás – magyarázza a szerző. Az így keletkező anómiát az elit a nemesi nemzetfogalom átértelmezésével, az egész társadalomra való kiterjesztésével igyekezett feloldani. E szemantikai változás visszahatott a társadalmi és kulturális struktúrákra, létrehozva a nemzetként meghatározott politikai közösség jogi, intézményes és szociokulturális valóságát.

A modernista nacionalizmuselméletekkel vitázó *etnoszimbolista* Anthony D. Smith a középkorra vezeti vissza az európai nemzetek eredetét. A nemzetállam az ő értelmezésében is modern jelenség, saját területtel, közös törvényekkel, közoktatási rendszerrel és gazdasággal, de történetileg szervesen formálódó képződmény. A nemzeti identitás alapját adó „szimbolikus elemek – a mítoszok, hagyományok, értékek, rituálék” – már a közép- és kora újkori prenemzeti elitek összetartozás-tudatában is fontos szerepet játszottak. Ez az úgynevezett „etnikai mag” hosszú időtartamban dinamikusan formálódik, és az elitek közvetítő szerepe révén vált az egész társadalmat átfogó modern nemzeti identitás kovászává.

szakadatlan újraszövés

Smith módszertana rokon vonásokat mutat a Clifford Geertz által fémjelzett kulturális antropológia „sűrű leírás” munkafolyamatával és a korai magaskultúrák „kulturális emlékezetét” vizsgáló Jan Assmann szemléletével. E három tudós kutatásait a tudásszociológia eredményeivel ötvözte az irodalomtörténész S. Varga Pál – a modern nemzet kialakulásának igen kiérlelt elméletét megfogalmazva. Megítélése szerint a nemzeti kultúra régi múltira visszatekintő, dinamikusan formálódó történeti képződmény, úgynevezett „szimbolikus értelemvilág”, amely a kora újkori Európa mély identitásválságakor került predomináns pozícióba. A modern nemzeti kultúra az anyanyelvi „jelentésháló” szakadatlan újraszövési folyamatában alakult ki. Ez semmiképpen nem jelent homogenitást – bizonygatja S. Varga –, hiszen „a társadalom egyénei és lazább-szorosabb közösségei az állandóan bővülő tapasztalatok integrálása végett – vagyis a folyamatosan fennálló értelmezési kényszer hatására – mindig versenyben állnak egymással a leghatékonyabb, legvalószínűbb s a szimbólumok rendszerébe leginkább illeszkedő értelem létrehozásáért”. Ahogy az etnoszimbolista John Hutchinson fogalmaz: a modern nemzeti társadalom kulturális örökségének nincs „egyetlen érvényes definíciója”.

Noha nem használja fel közvetlenül a kulturális antropológia eredményeit Alain Dieckhoff, az államnemzet–kultúrnemzet szembeállítást a fenti elméletekkel összhangban lépi végleg túl. A kanadai kutató rávilágít: Meinecke annak idején az Elzász-Lotaringia hovatartozása körüli 1870-es francia–német vitát vetítette ki évszázados folyamatokra. Holott „a kultúra és a politika közötti finom dialektika fontos eleme mindenfajta nemzeti mozgalomnak”. A francia államnemzet a 19. század utolsó harmadában erőszakos asszimilációs politikát folytatott, Németországban a porosz állam töltött be nemzetépítő szerepet. Ráadásul egyik politikai kultúrában sem volt a nemzetfogalom meghatározásában egységes – érvel Dieckhoff. Franciaországban Barres és Maurras fogalmazta meg a kulturális nemzet organikus koncepcióját, és még Renan híres beszéde is erőteljesen hangsúlyozza a közös történelem közösségformáló funkcióját. Németországban Hegel államelmélete fontos építőköve volt Bismarck nemzetegyesítő politikájának.

Ha elfogadjuk Anderson, Greenfeld, Smith, S. Varga, Hutchinson és Dieckhoff nacionalizmuselméletét – márpedig a téma tárgyilagos megközelítése ezt indokolja –, a tanulság így szűrhető le: nemzetfogalma nem földrajzi régióknak, nem is népeknek, hanem politikai-szellemi csoportoknak van. Ha úgy tetszik, a nemzet körüli vitában a kulturális hegemoniára törekvő elitek identitás-konstrukciói versenyeztek/versenyeznek egymással. Ilyen szempontból nemcsak a nemzet mibenlétével foglalkozó koncepciókra érdemes figyelmet fordítanunk, hanem a nacionalizmussal rivalizáló nézetrendszerekre is – azaz a 16. században kibontakozó modern politikai gondolkodás főbb irányzataira. Ugyanis a társadalmi szolidaritás és a politikai lojalitás – korabeli kifejezéssel a „társiasság” – kérdése a kora újkori Európában vált a nyugati civilizáció egyik legfontosabb – ha ugyan nem a legfontosabb – vitatémájává.

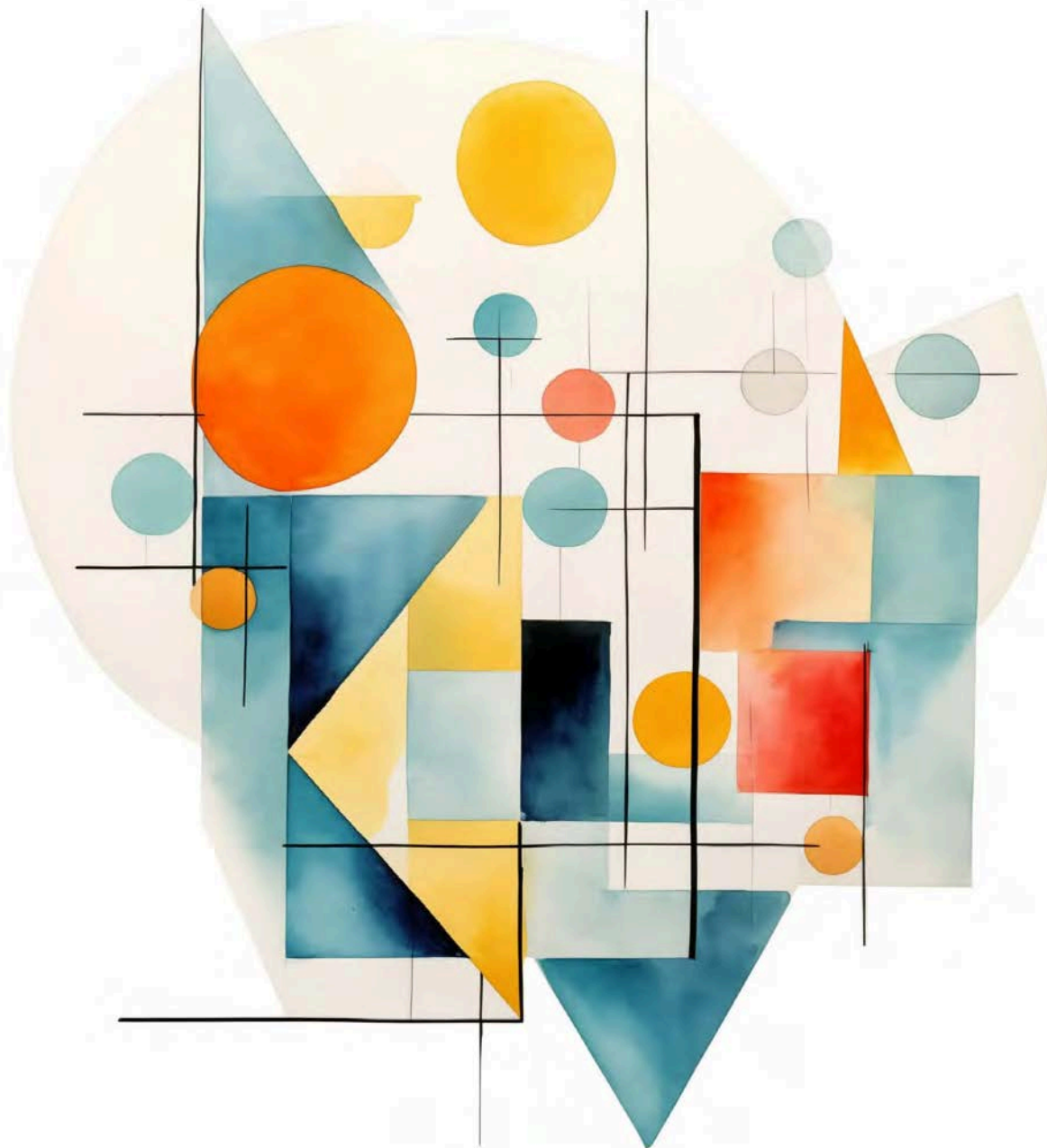
2.

A modern európai fejlődés természetes keretét a 16. században megszilárduló territoriális állam adta. A középkori rendi dualizmus egyensúlya megbillent. A királyi vagy fejedelmi udvar hatalmi központtá vált, amely a közigazgatás, az adózás és a hadseregszervezés centralizációjára törekedett. De nemcsak a rendi dualizmus állami-kormányzati, hanem társadalmi-önkormányzati pólusa is megerősödött. A társadalom mértékadó csoportjai önálló politikai erőként léptek fel; egyéni szabadságukat, tulajdonukat, kollektív kiváltságaikat, helyi autonómiájukat és országos parlamenti képviselőket igyekeztek megerősíteni a terjeszkedő uralkodói hatalommal szemben.

a hit személyes vonatkozásai

Állam és társadalom mellett ugyancsak a 16. században lépett a történelem színpadára egy harmadik tényező: a *modern individuum*. A korai kapitalizmus kibontakozása felélénkítette a társadalmi mobilitást, a rendi határok átléphetőkké váltak; a tudományok, a művészetek, az ipar és a kereskedelem fejlődése felértékelte az egyéni teljesítményt, a vállalkozókedvet és a versenyszellemet. A reformáció is kifejezte e változásokat: a hit személyes vonatkozásai kerültek előtérbe, és kibontakozott egy újfajta „protestáns etika”, amely az e világi tevékenységet helyezte az emberi lét középpontjába: a szorgalmat, a takarékossgot, a hivatástudatot. A reformáció és a rá válaszul kibontakozó katolikus megújulás más síkon is történelemformáló változásokat hozott. Egyfelől kulturális forradalmat robbantott ki – az anyanyelvi irodalom és az oktatás fejlődését, illetve a nyilvánosság decentralizációját hozta magával –, másfelől felekezeti gyűlölködéshez vezetett. Nemcsak a korabeli Magyarországot sújtotta a „pártoskodás” átka, Európa csaknem minden országa pusztító polgár- és vallásháborúkba süllyedt; a harmincéves háború pedig lángba borította az egész kontinenst.

Okkal foglalkoztatta a korabeli bölcseleket a kérdés: miként lehet biztosítani Európa békéjét és a megszilárduló államkeretek között forrongó társadalmak belső kohézióját. A témával foglalkozó gondolkodók *állam, társadalom* és *egyén* viszonyát igyekeztek tisztázni.

A szerződés-elméletekkel operáló természetjogi megközelítés *állam és egyén* racionális viszonyára helyezte a hangsúlyt. Az embert elvi szinten eloldotta közösségi kötelekeitől, a politikai lét előtti állapotot atomizált egyének sokaságának feltételezte. Ebben a felfogásban az önérdékét követő egyének társadalmi szerződése hozza létre a politikai kormányzatot. Az egyének társulása a személyes biztonság és tulajdon védelméért ruházza fel hatalommal a szuverént, cserébe a polgárok lojalitással tartoznak neki. Itt az állam (*estate*) és a polgári társadalom (*civil society*) jelentése egy és ugyanaz, de a két fogalom azonossága nem feltételez osztatlan szuverenitást. Például Hobbes az abszolút monarchia híve, Grotius és Spinoza az oligarchikus köztársasággal rokonszenvezik, Locke a hatalmi ágak szétválasztása mellett érvel.

Ami a szerződés-elméletekből kiinduló szerzőket összeköti: felfogásukban a politikai lojalitás racionális, egyetemes elvekből levezethető, nem kötődik kulturális sajátosságokhoz.

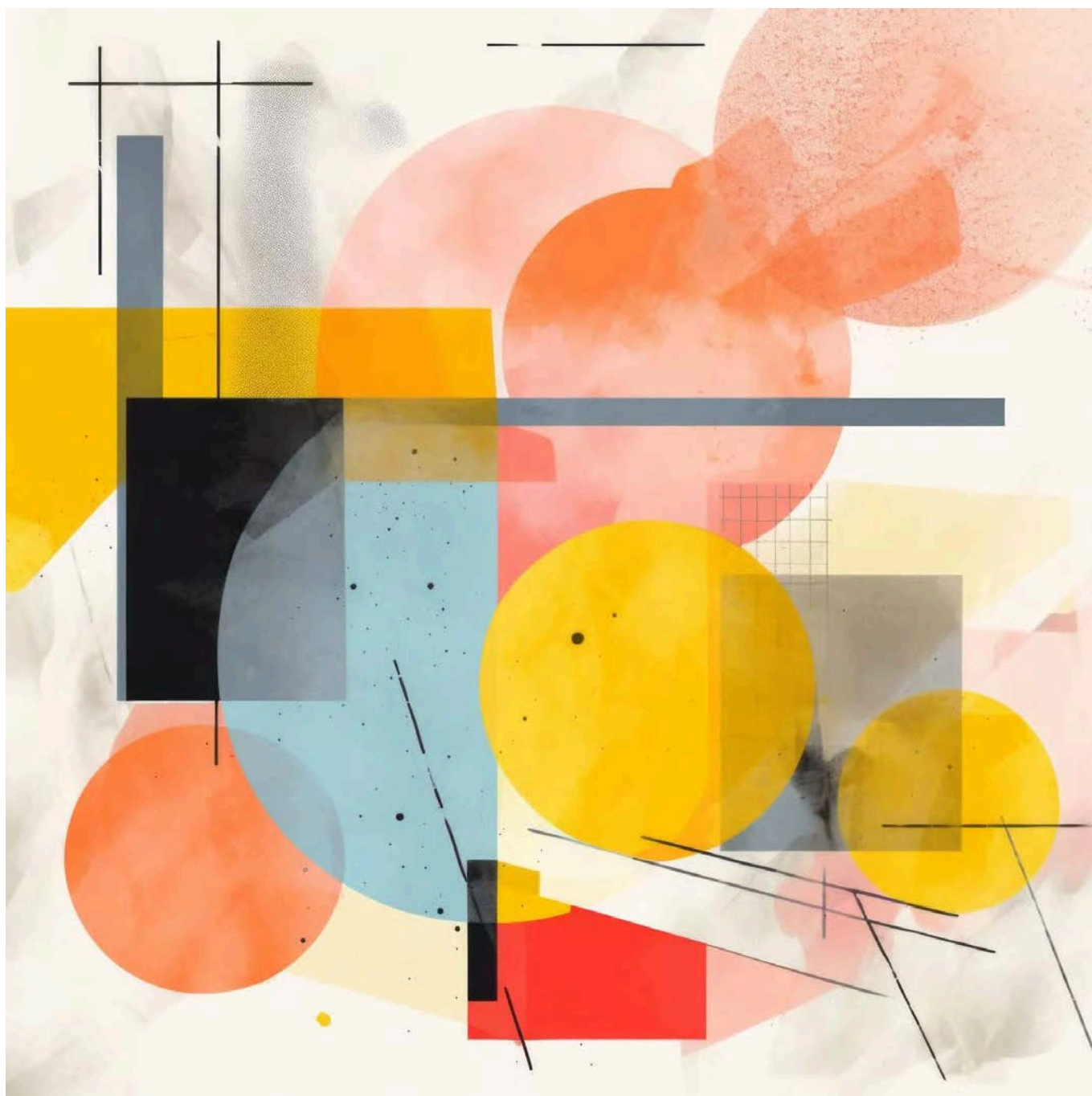
Állam és egyén racionális viszonya először Angliában és Hollandiában fogalmazódott meg. De mivel ezekben az országokban a rendi intézmények a kora újkorban megszilárdultak és korszerűsödtek, az „ősök” szabadságára hivatkozó történeti érvelés sokkal szélesebb körben volt népszerű, mint a filozófiai okoskodás. Az észelvű államelméletnek inkább francia és német nyelvterületen volt ideológia- és intézményformáló hatása.

lojális és hasznos állampolgárok

A 17. századi francia abszolutizmust támogató gondolkodók írásaiban született meg a racionális elvek mentén megszervezett államigazgatás, a *Polícia* eszméje. Okkal kereshetjük itt a jóléti állam előzményeit, egyszersmind azt, amit Foucault bio-hatalomnak nevez: a kormányzat a közintézményeken keresztül próbál minél szorosabb felügyeletet gyakorolni a társadalom felett, hogy tagjaiból lojális és hasznos állampolgárokat faragjon. Az aprólékos szabályokat előíró állami apparátus az egyháztól az oktatás, a beteg- és szegénygondozás feladatait vállalja át; a kapitalista gazdaság kifejlődését merkantilista módszerek alkalmazásával mozdítja elő; szigorú ellenőrzést gyakorol a bíraskodás, a közigazgatás, az infrastruktúra és a hadseregszervezés területén.

A centralizált hatalom francia koncepciója a 18. században a természetjogi gondolkodással szövődött össze. A központi kormányzatot támogató filozófusok a „felvilágosult despotizmus” hívének vallották magukat, mondván a közjónak egyetlen, racionális, egyetemes értelmezése van, amit az állami szakigazgatásnak kell érvényre juttatnia minden partikuláris érdekekkel szemben. És afelől sem hagytak kétséget e híres-neves tollforgatók, hogy a hivatalos francia nyelvet felsőbbrendűnek tartják a többinél – beleértve az ország nagyobb hányada által beszélt vidéki tájnyelveket. A helyi önkormányzatok és köztes testületek az elmaradottság, az előítéletesség, a babonáság fészkei – állapították meg.

A francia forradalom az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával* következetesen ülteti a gyakorlatba a felvilágosult természetjogot: kimondja minden ember eredendő szabadságát és törvény előtti egyenlőségét. A tétel univerzális érvényű. A természetes jogok megőrzése érdekében „minden társadalomban azonos szabályokra van szükség” – vonja le a következtetést Condorcet. Másfelől a Nyilatkozat a szuverenitás elvét a nemzethez köti, ami igen rövid idő alatt a centralizáció és a nyelvi-kulturális homogenitás igényével párosult. Az 1791-es alkotmány a nemzeti szuverenitást „oszthatatlannak” nevezi és betiltja a „köztes testületek” működését. „Az ellenforradalom bretonul beszél” – hangoztatták a jakobinusok. A „tájnyelvek kiirtása” és az ország mindössze egyötöde által anyanyelvként beszélt Ile-de-France-i dialektus „általános elterjesztése” már az 1790-es évek elején felmerült.

A napóleoni háborúk idején a leigázott országok elitje a saját bőrén tapasztalta, hogy a forradalom univerzalizmusa valójában a francia nagyhatalmi érdekek szolgálatában álló etatizmus. A korszikai tábornok regnálása különösen a német tartományokban váltott ki éles

ellenreakciót. Fichte nyelvi alapú politikai nacionalizmusa éppúgy a „mechanikus gépezetnek” tekintett bürokratikus francia állam-modellel szemben fogalmazódott meg, mint a herderi alapokon kibontakozó német romantika organikus kultúra-szemlélete.

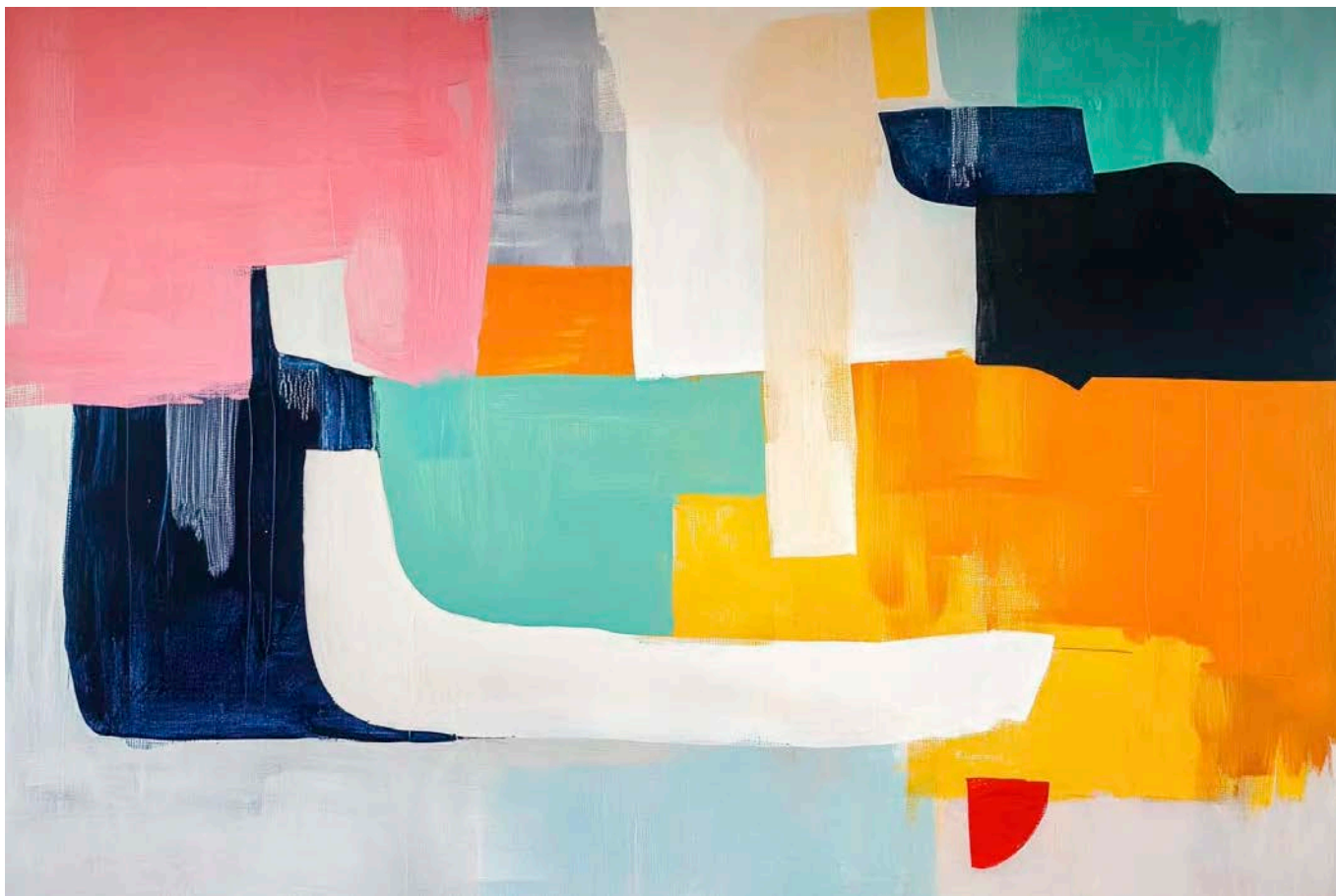
univerzális természetjogi szemlélet

Hiba lenne a korabeli német politikai kultúrát Herder és Fichte – egyébként velejéig humanista – szellemi örökségével azonosítanunk. Az univerzális természetjogi szemléletnek komoly hagyományai voltak német nyelvterületen. II. (Nagy) Frigyes és Mária Terézia, illetve II. József szellemi környezetére a francia felvilágosodás gondolatain túl ösztönzőleg hatottak az észak-német természetjogi iskola tanításai. A porosz és az osztrák *Polizei* a francia *Polícia* rokona. Wolf és Sonnefels ideája a központi szakigazgatás, amely az állam és az egyén közé ékelődő testületeket maga alá gyűri; gondoskodik a népesség számbeli gyarapodásáról, az ipar és a kereskedelem fellendüléséről, a szegénygondozásról, az árak és a bérek szabályozásáról, az egyházi élet és az oktatás ellenőrzéséről, a jogszolgáltatás egységesítéséről, nem utolsósorban pedig arról, hogy a politikai hatalom alattvalói művelt, szorgos, lojális és hasznos állampolgárok legyenek.

Noha II. József erőszakos, autoriter reformpolitikája csúnyán elbukott, a központi bürokrácia gondolata tovább élt a bécsi és a berlini hivatalnok-liberalizmus eszmerendszerében.

Amíg a racionális felfogás állam és egyén viszonyában gondolkodott, a rendi dualizmus ellenzéki pólusán az állam és az egyén közé ékelődő *társadalmi autonómia* igénye erősödött meg. A központi kormányzattal szembehelyezkedő irányzatok felfogása inkább eleven köztanácskozások során kiérlelődő közös politikai hitvallás volt, semmint elvont teória; távol állt a modern szerződés-elméletek logikájától; eredetét a természettudományos fordulat előtti hagyományokból vette.

A polgári társadalom (*societas civilis*) itt a rendi önkormányzatiság középkori eredetű felfogásának felel meg, a politikai hatalom pedig két részre oszlik: a központi kormányzattal azonos *impériumra*, és a köztes testületekkel azonos *magisztrátusokra*. A rendi ellenzéki csoportok által előszeretettel használt kálvinista érvkészlet a keresztény hívek engedelmességét nem az előbbihez, hanem az utóbbihoz köti. Vagyis nem a kormánynak, hanem az országos rendi gyűléseknek, a tartományi parlamenteknek, a területi önkormányzatoknak és a helyi előljáróságoknak biztosít legitimitást.

Ez a felfogás nem individualista, hanem közösségelvű. Az antik-humanista erénytan jegyében a közjó szolgálatát és az önkormányzásban való aktív részvételt várja el a polgároktól, miközben a politikai természetű patriotizmust halványan etnikai komponenssel színezi: a politikai szabadság intézményrendszerét az „ősi” angolszász, frank, germán népgyűlésekig vezeti vissza, a felmenők szokásait és erényeit az „elpuhuló” udvari arisztokrácia pazarló életformájával állítja szembe.

A rendi, kálvinista és humanista hagyományokból ötvözött politikai hitvallás nagy népszerűségnek örvendett a skót nemesség és a holland szabadságharc hívei között, a francia hugenották és vidéki parlamenterek soraiban, illetve a gazdasági-politikai elit korrupsztását ostromozó 17–18. századi angol vidéki nemesség körében. Itt természetesen nem homogén nézetrendszeréről beszélünk. Minden egyes politikai csoport a saját szája íze szerint, az adott intézményi-kulturális hagyományra támaszkodva, az éppen aktuális mondanivalóhoz igazította érveit. Ugyanakkor a széles látókörű tollforgatók általános politikai filozófiai tanulságokat is megfogalmaztak. A holland szabadságharc ideológusa, Johannes Althusius a decentralizált szerkezetű köztársaság eszményét képviselte; a francia vidéki nemesség szószólójaként Montesquieu a hatalmi ágak szétválasztásának elvét hirdette. A korai kapitalizmus viszonyaira reflektáló brit felvilágosodás képviselői pedig a társiasság igen kifinomult elméletéig jutottak.

”

haladáselvű szemlélet

A brit gondolkodók nézőpontja nem annyira elvi-filozófiai, inkább történeti-közösséglvű. Itt a személyiség beleszövődik a kultúrába, az önhasznát követő egyén individualista képe a lineárisan fejlődő nemzeti társadalom eszméjével párosul. Az antik humanista ciklikus történelemszemléletet haladáselvű szemlélet váltja. A nemzetek fejlődési szakaszokon mennek át – így a nagyívű fejtegetésbe bocsátkozó tollforgatók –, a vadság állapotából jutnak a civilizálódás legmagasabb lépcsőfokára, a „kereskedő társadalom” grádicsára. Ez a szemlélet nem univerzális, az öröklött szokásoknak, a régi intézményeknek és az anyanyelvnek fontos szerepet tulajdonít a nemzetek életében, ugyanakkor a bontakozó kapitalizmus viszonyai között az ősök politikai részvételhez kötődő hazafias virtusát elavultnak minősíti. A „kereskedő társadalom” kohézióját ugyanis az önkéntes társulások terepén csiszolódó műveltség és viselkedéskultúra biztosítja.

Az amerikai alapító atyák sokat merítettek az európai politikai gondolkodásból. A *Függetlenségi Nyilatkozat* az ember elidegeníthetetlen, egyetemes jogaira hivatkozik, de az önrendelkezéséért síkra szálló telepes társadalom hitvallása nem a francia racionalizmusban gyökeredzik, még csak nem is a brit kapitalizmusban, hanem az angolszász-protestáns ellenzéki hagyományban. Az Új Sion felépítésére vállalkozó politikai közösség önazonossága olyan kulcsszavakhoz kötődött, mint „Isten választott népe”, „ősi angolszász szabadság”, „honpolgári erény” és a „zsarnoksággal” szembeni „ellenállás” joga. Az amerikai berendezkedést évtizedeken át jellemző jeffersoni-jacksoni demokrácia nem igazán szakadt el az egykori telepesek értékvilágától: a decentralizált szerkezetű, vidékies-agrárius köztársaságot védte a bürokratikus kormányzat lehetőségével és az iparosodás kártékony hatásaival szemben.

A régi rendi intézményeken alapuló érvrendszert az európai liberálisok a honpolgári jogegyenlőség szellemében formálták tovább. Az angol történetíró, Thomas Macaulay az „ősi angolszász szabadság” kibontakozásának századokon átívelő folyamatát követte nyomon. Az angol fejlődésre példaként tekintő Francois Guizot a „kommunális szabadság” jegyében a városi önkormányzatok és a nemesi parlamentek hatalomkorlátozó szerepét hangsúlyozta. Alexis de Tocqueville a francia forradalmat a történetileg kialakuló köztes testületek felszámolása miatt kárhoztatta, és a helyi kisközösségeken nyugvó amerikai berendezkedés mellett tett hitet. Benjamin Constant ugyancsak a centralizáció éles kritikusa. „Elég érdekes – fejtegeti –, hogy az egyformaság soha nem talált nagyobb pártfogásra, mint ama forradalom során, amelyet az emberi jogok és a szabadság nevében vívtak. [...] Jóllehet hazafiság csak a helyi érdekekkel, erkölccsel, szokásrenddel szoros összefüggésben létezhet, a mi önjelölt patriótáink épp ezeknek üzentek hadat. Elapasztották a hazafiság ezen természetes forrását, és valamiféle elvont lény, valamiféle általános eszme iránti szenvedéllyel akarták helyettesíteni, olyasmivel, amiben nincs semmi, ami megérintené a képzeletet vagy az emlékezetet”.

Macaulay, Guizot, Tocqueville és Constant nézetei nagy hatást gyakoroltak a szabadelvű európai gondolkodókra és politikusokra – Belgiumban, Olaszországban, a dél-német tartományokban, Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. A nemzeti liberálisok inkább tartották vonzónak a „történetileg formálódó”, decentralizált angolszász berendezkedést, semmint a „mechanikus”, centralizált franciát. „Franciaországban van egyenlőség; – de szabadság? – nincs, mert nincs önálló helyhatóságuk” – írta például Kossuth a Pesti Hírlapban. Márpedig igazi hazafiság csak akkor alakulhat ki – tette hozzá –, ha a helyi önkormányzatok „szűkebb” keretei között alkalom nyílik a szabadságot a „mindennapi élet” részeként „gyakorolni, s gyakorolva élvezni”. A francia „rendőri hatalom” épp olyan kártékony, mint a porosz vagy a jozefinista – értekezett a témáról Pulszky Ferenc –, „egyformaságot” eredményez, felszámolja a „történetileg kialakult” nemzeti „sajátságokat”, megakadályozza, hogy a nép „önügyeit önmaga intézhesse”, a társadalmat „demoralizált szolgasereggé” zülleszt.

Az egyének szabadságát, a helyi közösségek autonómiáját és a népek önrendelkezését együtt hirdető liberális nacionalista mozgalmak a Szent Szövetség ódivatú rendszere ellen intéztek kihívást. Csakhogy a társadalmi önszerveződésen nyugvó nemzetállam inkább kérészeletű eszmei tünemény volt, semmint intézményesült forma. Mintaországokban is súlyos jogi-társadalmi kérdések torzították a szabadságot: Nagy-Britanniában a pauperizmus és az írek elnyomása (ahogy ezt Eötvös József kifejtette a *Szegénység Írlandban* című röpiratában); az Egyesült Államokban az őslakosok kiszorítása-kiirtása és a rabszolgaság intézménye (amint ezt az erdélyi utazó, Bölöni Farkas megjegyezte).

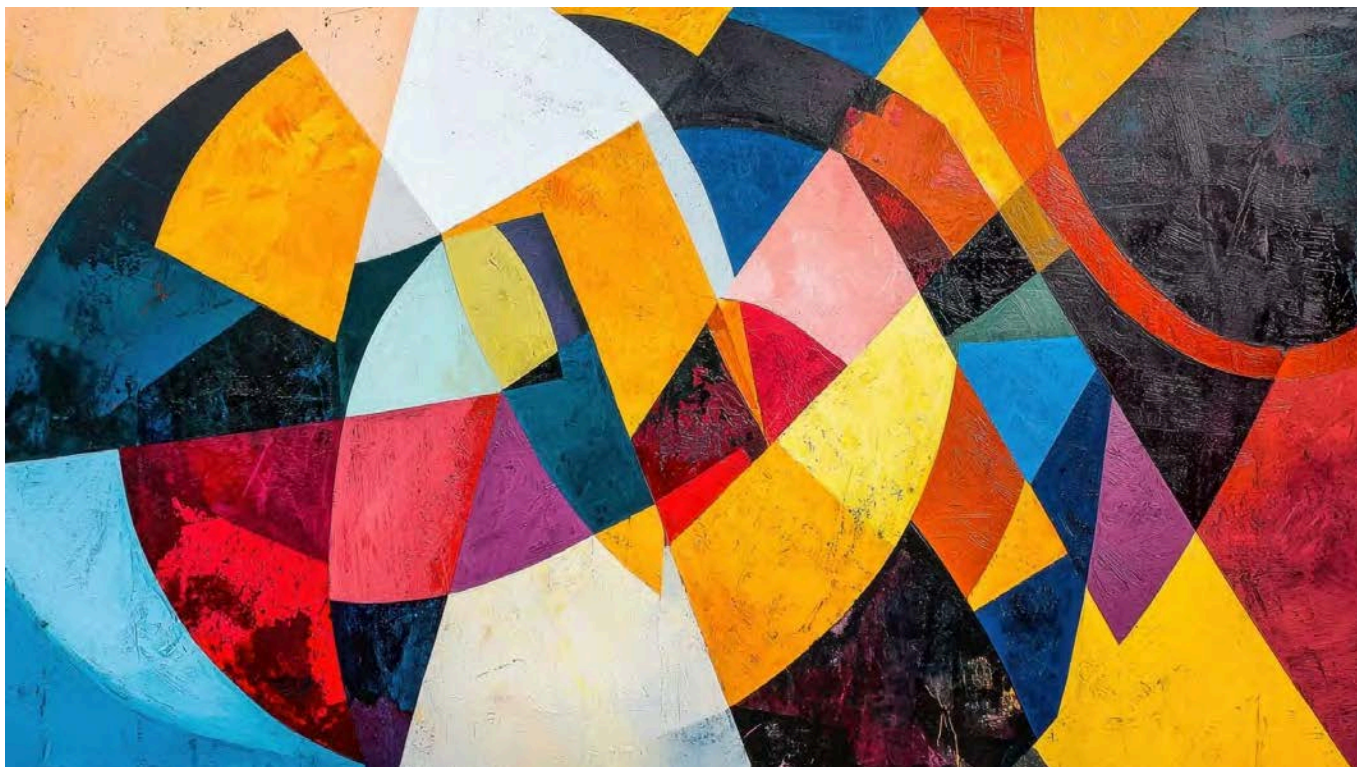

szabadság és hatalom

Az 1848-as forradalmak bukása után a „szabadság és nemzet” elválaszthatatlanságát hirdető szűk értelmiségi-politikai csoportok kénytelen-kelletlen kiegyeztek a politikai és a gazdasági hatalom birtokosaival. A jogegyenlőség és a társadalmi autonómia igénye a bürokratikus állam és a kíméletlen kapitalista verseny valóságával találkozott. Szabadság és hatalom fúziója különféle nemzeti formákban öntött alakot. A hazaszeretet ideája Nagy-Britanniában és az USA-ban szociáldarwinista szemlélettel, birodalmi önérzettel és az angolszász „faj” felsőbbrendűség-tudatával szövődött össze; a francia köztársasági eszmény etatizmussal és erőszakos asszimilációs politikával társult; a német kivételesség-tudat historicista-organikus államfelfogással, monarchikus berendezkedéssel és militáns szemlélettel együtt jutott érvényre – és így tovább.

3.

Szabadság, egyenlőség és nemzet egymással nehezen összeegyeztethető eszméi között részint a politikai tömegmozgalmak emancipációs törekvése, részint a legitimitását kereső politikai hatalom teremtett termékeny kölcsönhatást. A 19. század vége a választójog kiterjesztését és a szociális intézkedések bevezetését hozta magával. Másfelől az iparosodás, az urbanizáció, a monopolkapitalizmus, az állami és vállalati bürokrácia terebélyesedése radikális változásokat eredményezett a századfordulón. Amit a társadalomtudósok anómiaként vagy elidegenedésként azonosítanak, mindenütt érvényesült a korabeli Nyugaton: a tradicionális közösségek felbomlottak, az emberi kapcsolatok meglazultak, megroppant a közösségi szolidaritás. A társadalmi autonómia igénye és a liberális individualizmus meggyöngült, az erős államba vetett hit és a kollektivista szemlélet megerősödött. Új vonatkoztatási pontok bukkantak fel a horizonton: az egyik oldalon a honpolgári jogegyenlőségről leválasztott etnikai nemzet, a másikon a magántulajdon elvét megkérdőjelező nemzetközi munkásmozgalom. A friss politikai erők a liberális kapitalizmussal szemben az erős államra kívántak támaszkodni, a gazdasági hatalom koncentrációjára válaszul a politikai hatalom központosítására törekedtek. Az olasz fasizmus eredendően a kulturális homogenitást erőltette; a német náciizmus etnikai alapon tett különbséget az állam polgárai között. A kommunizmus elvileg internacionalista volt, de az államszocialista gyakorlat a legtöbb országban nacionalizmussal és erőszakos asszimilációs politikával párosult.

A honpolgári jogegyenlőséggel és a társadalmi autonómiával összeillő etatizmust az amerikai *New Deal* és az európai jóléti állam képviselte. Ahogy a konzervatív John Lukács és az ellenkultúra teoretikusa, Theodore Roszak kritikusan megjegyzi: a polgárok jólétéről gondoskodó 20. századi államgépezetben a felvilágosult bürokratizmus 18. századi ideája kelt életre. Ugyanakkor ez a típusú berendezkedés mégiscsak tág teret nyitott a közösségi önszerveződésnek.

Amerikában már a századfordulón országos befolyása volt a farmerpopulista, a szakszervezeti, az emancipációs és polgárjogi mozgalomnak. A második világháború után pedig Nyugat-Európa is a demokratikus önszerveződés útjára lépett. Nyugat-Németországban, Hollandiában és Ausztriában a szociáldemokrata és a keresztényszocialista-kereszténydemokrata mozgalom erősödött meg; Skandináviában a szakszervezeti, a szövetkezeti és népfőiskolai mozgalom volt jelentős. Ezek mind erős helyi bázissal rendelkeztek, miközben hatékonyan formálták a jóléti állam intézményeit: az USA-ban közéleti aktivitásukkal gyakoroltak befolyást a politikai döntéshozatalra, Nyugat-Európában a nagy tömegpártokon keresztül.

Az önszerveződő tömegdemokrácia rövid, alig két évtizedes aranykora volt ez. Nemzetállami működés a nemzeti jellegzetességek hangsúlyozása nélkül – mondhatnánk. Innen az angolszász és francia társadalomtudósok civilizációs felsőbbrendűség-tudata. Csakhogy a nyugati, polgári nacionalizmus és a keleti, etnikai nacionalizmus éles szembeállításával elfedte a csillogó felszín alatt izzó indulatokat.

élesedés

A sors iróniája, hogy a jóléti állam, az egyéni autonómia és a helyi önszerveződés egyensúlya éppen a „nyugati polgári” nacionalizmus triumfálása idején, a 70-es, 80-as években billent meg. Az egyéni jogok tovább bővültek, különösen a nők és az amerikai feketék jogi-társadalmi helyzete javult. A jóléti állam valamilyen mértékben viszont mindenütt visszaszorult – az angolszász országokban látványosan, a skandináv országokban kevésbé. A fogyasztói kultúra expanziója és a munkaerőpiaci versengés élesedése következtében pedig bomlásnak indultak a helyi közösségek, az önkéntes társulások és az alulról szerveződő mozgalmak.

A társadalom ilyen atomizálódása a nemzetállam alatti kollektív identitások iránti igény elmélyülését vonta maga után. Kibontakozott az „etnikai reneszánsz”: a walesi, skót, északír, baszk, katalán, flamand, déltiroli osztrák, québeci francia közösségek politikai-közigazgatási entitásként kértek helyet maguknak. Ugyanígy a másod- és harmadgenerációs bevándorló csoportok vallási-etnikai önazonossága is megerősödött. Az akadémiai szférában teret nyert posztkolonializmus, amely tudományos érdeklődéssel és nagy empátiával vizsgálta a kisebbségi csoportok kultúráját, egyszersmind megkérdőjelezte a nyugati civilizáció uralkodó történeti önértelmezését. A többségi társadalom talajvesztett csoportjai nagyobb részt a jobboldali populizmus felé fordultak, az értelmiségi fiatalok egy része a baloldali radikalizmus táborában kötött ki. Lábra kapott a baloldali antiszemitizmus. A fanatikus futballszurkolói csoportok körében megjelentek a szélsőjobboldali, illetve a szélsőbaloldali jelképek.

A politikai gondolkodás különféle irányzatai más és más módon reflektáltak a kialakult helyzetre. A 80-as években uralomra jutó neokonzervatív politika (ha úgy tetszik, a neoliberalizmus jobboldali ága) a 68-as mozgalmakat és a gyámkodó jóléti államot okolta a nyugati civilizációt sújtó problémákért: az elharapódzó bűnözésért, a növekvő kábítószer-fogyasztásért, a pornográfiáért, az ócska tömegkultúráért, a családok és a közösségek széthullásáért. A neokonzervativizmus inkább kormányzati gyakorlat, semmint elméleti program. Elvi értelemben három ágra bomlik. A gazdaságpolitikában a szélsőségesen individualista versenyelvet

hangsúlyozza, a külpolitikában az expanzív republikánus „héja” elvet érvényesíti, a kultúrában a közösségi kötelek fontosságát emeli ki. Utóbbi illetően többféle nézettel is találkozhatunk.

vallási-nemzeti hagyományok

A velejéig konzervatív Irving Kristol a hagyományosnak tartott amerikai életformát igyekszik védelmébe venni: a helyi közösségek, az egyház és a család intézményét, illetve a protestáns alapokon nyugvó közös erkölcsi normákat és munkaetikát. A régi vágású *whig* hagyományokra támaszkodó individualista Hayek – aki nem tartotta magát konzervatívnak, de érvei hozzájárultak a nézetrendszer formálódásához – az angolszász országokban kialakuló „spontán rendet” részesíti előnyben a társadalmat racionálisan megszervező kontinentális etatizmussal szemben. Az osztrák gondolkodóval rokon nézeteket valló brit Roger Scruton közösségelvű alapon veszi oltalmába az angolszász hagyományokat, noha ez nála inkább egy letűnt preindusztriális világ iránti nosztalgiában ölt alakot. Az igazi Anglia csak egy „eltűnő ideál” – mondja. Miközben Scruton a társadalmi önszerveződés kimúlását, a köztes testületek és helyi közösségek elsorvadását siratja, a globalizációval és a migrációval szemben a modern nemzetállamot védelmezi. A jogegyenlőség és a demokrácia természetes kerete a nemzetállam – vallja –, a nemzetek feletti intézményeknek nincs demokratikus legitimitása, a tömeges bevándorlás aláássa a lojalitás alapját adó nemzeti kultúrát. Hasonló álláspontot képvisel Samuel P. Huntington az amerikai nemzeti identitás dilemmáiról írott vaskos kötetében. A szerző meggyőző érveket sorakoztat föl emellett, hogy az USA-ban már a korai köztársaság idejében is létezett egyfajta „nemzeti magidentitás”; a telepések angolszász-protestáns kultúrája megelőzte az alkotmányt. 2001 után az amerikai republikánus és a brit tory táborban egyként gyökeret vert a nézet, hogy a nyugati civilizációt csak a vallási-nemzeti hagyományok megerősítésével lehet megóvni.

Az egyénelvű liberalizmus legmegalapozottabb kritikáját a komunitárius, avagy közösségelvű politikai filozófia fogalmazta meg. E nézetrendszer a személyiség kulturális beágyazottságát hangsúlyozza, egyben úgy véli, a honpolgári közösség kohézióját nem lehet univerzális, elvont eszmékre alapozni. A társadalmi szolidaritásnak az észelvűségen túlmutató morális értékrendhez kell kapcsolódnia. A tradicionalista katolikus Alasdair MacIntyre élesen bírálja a felvilágosodás racionalista világképét, a kapitalizmus önérdelkvű gyakorlatát és az állami bürokráciát. Az arisztotelészi-tomista szemlélet jegyében a közösségi hagyományban gyökerező erények fontosságát hangsúlyozza. MacIntyre szerint a modern nemzetállamok keretei között a demokrácia oligarchikus hatalommá torzult. A valódi demokrácia, a közjó és a szolidaritás csakis a helyi autonómiák megerősítésével, az eleven közösségi életben formálható újjá.

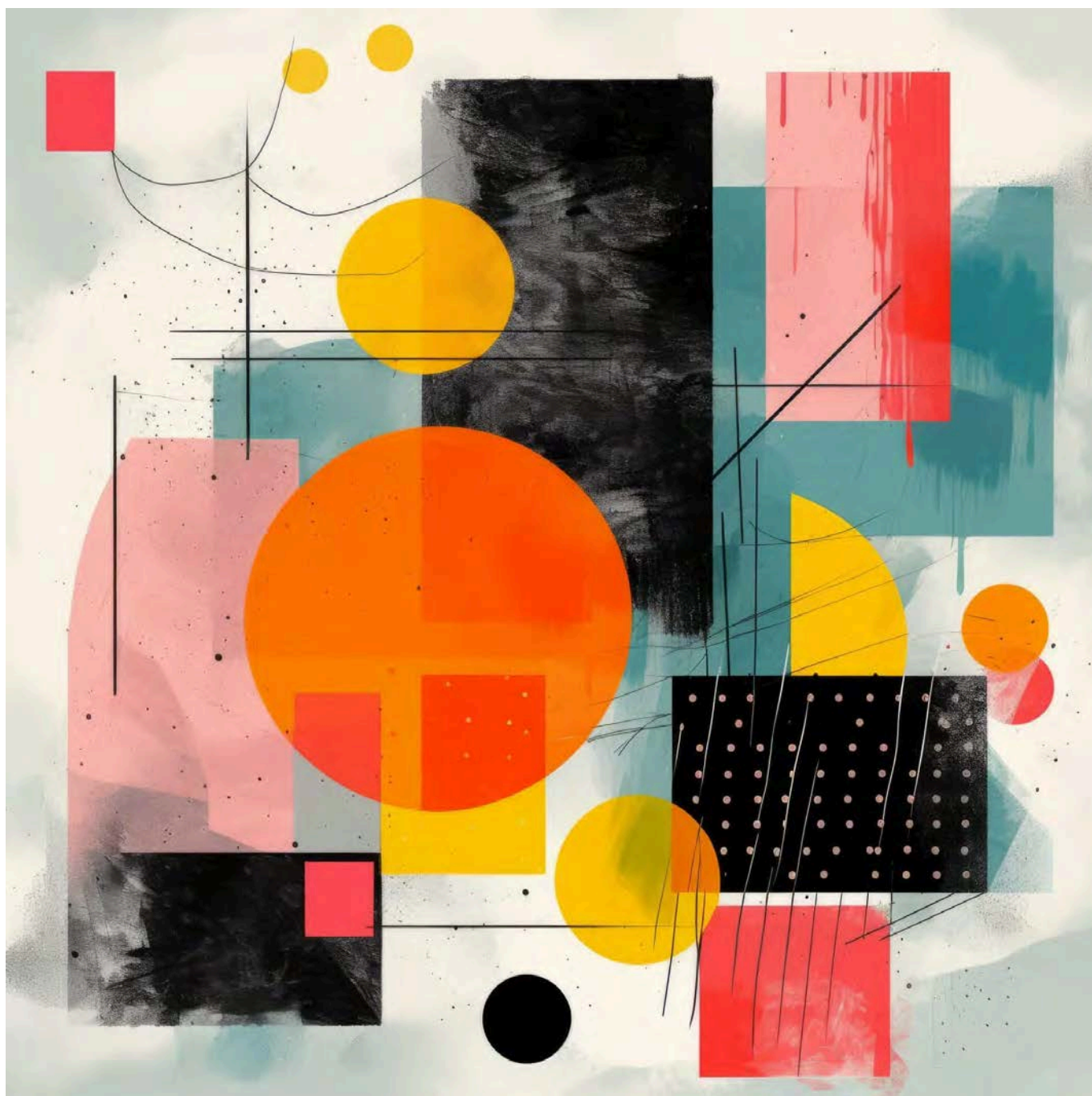
A közösségelvű filozófiához lazább-szorosabb szálakon kötődő republikánus gondolkodók ugyancsak a liberális individualizmus bírátat adják. A szabadság nem pusztán egyéni jog, hanem mentesség az önkénytől, így magában foglalja az önkormányzás intézményrendszerét. Az „igazi patriotizmus a helyi önkormányzatokban születik meg és virágzik” – állapítja meg a republikanizmus jeles képviselője, Maurizio Viroli. Ha a polgárok a helyi közösségben részt vehetnek a döntéshozatalban, a közjót a saját javukként fogják védeni. Akárcsak a szociológus Robert D. Putnam, Viroli is úgy véli, hogy az egyesületekben, sportklubokban, gyülekezetekben sajátítható el a honpolgári kultúra. A patriotizmus e felfogása nem azonos sem az univerzális emberjogi elvekkel, sem az etnikai értelemben vett nemzeti kultúrával. Inkább egyfajta életmódként, sokszínű hagyományként lehet felfogni.

A jeffersoni demokráciára példaként tekintő republikánus-községelvű Michael Sandel szerint az USA a századfordulón szakadt el a köztársasági hagyományoktól. A gazdasági igazságtalanságokat orvosló centralizált állam beszűkítette a helyi autonómiát; az egyéni jogokra fókuszáló procedurális demokrácia meglazította a polgárokat összekötő erkölcsi kötelékeket. Putnamhoz és Virolihoz hasonlóan Sandel is az állam és az egyén közé ékelődő kisközösségek aktivitásától reméli a hagyományos honpolgári erény feltámadását – kimenetelét illetően meglehetősen szkeptikus. A globalizálódó posztmodern világban nem lehet visszatérni kizárólagosan a közös ügyek megvitatásának helyi módozatához, a politikai eszmecserében való aktív részvétel komoly akadályokba ütközik.

A társadalom belső kohéziója körül kialakult vitában akadtak jó néhányan, akik a liberális individualizmust a kollektív kisebbségi jogok felől bírálják. Vernon Van Dyke 1977-es írásában hívta fel a figyelmet, hogy az egyéni jogok biztosítása nem védi meg az etnikai kisebbségeket az asszimilációtól. A szerző szerint e csoportokat az állam és az egyén közé ékelődő kollektív jogi személyiségnek kell tekinteni, amelyek ebbéli minőségükben méltán tarthatnak igényt kollektív jogokra. Ugyanerre a következtetésre jut a közösségelvű Charles Taylor és a liberális multikulturalizmus talaján álló Will Kymlicka. Megítélésük szerint a liberális állam kulturális semlegessége valójában mindenütt a többségi társadalomnak kedvez. A hivatalos nyelv a többség számára megkönnyíti, a kisebbség számára megnehezíti a társadalmi integrációt. Nem szólva arról – hangsúlyozzák mindketten –, hogy a kulturális identitás szorosan összefügg az emberi méltósággal. Következésképpen a magukat autonóm közösségnek felfogó kisebbségek problémája csakis a kollektív jogok intézményrendszerével orvosolható.

Yael Tamir a 19. századi liberális nacionalizmus felélesztésével utasítja el a kollektív jogokat. Szerinte az egyének, bár beleszületnek egy adott hagyományba, szabadon választhatnak maguknak vallási és kulturális identitást. A kollektív jog korlátozza ezt a választást, a közösségen belüli egyenlőtlenségeket tartósítja, szembe kerülhet az egyéni szabadsággal. Tamir értelmezésében a modern nemzeti kultúra nem egynemű-statikus, hanem plurális-dinamikus képződmény; nem kritikátlan azonosulást követel, hanem lehetővé teszi a bekapcsolódást a hagyományokról folyó vitába; kötődik a hivatalos nyelvhez, ünnepekhez és történelemszemlélethez, de áthidalja az etnikai különbségeket.

Michael Walzer a republikánus hagyomány mozgósításával veti el a kollektív jogokat. Amíg Huntington az angolszász-protestáns hagyományt, Sandel pedig a jeffersoni demokráciát hangsúlyozza a korai amerikai történelemből, Walzer – történeti érvekkel kevésbé alátámaszthatóan – az amerikai hazafiságot kizárólag a politikai intézményekhez kötődő lojalitásként írja le. A közpolgári és az etnikai nemzet tipológiáját felélesztve élesen megkülönbözteti a politikai és az etnikai identitást, a patriotizmust és a nacionalizmust. Az állam etnikailag semleges entitás – írja –, a kisebbségek a civil társadalom keretein belül, az önkéntes társulás terepén őrizhetik meg kulturális örökségüket.

Vannak-e kulturális jogaink? – teszi fel a kérdést Chandran Kukathas, és a liberális individualizmus jegyében ad rá nemleges választ. Érvei nagyban hasonlítanak Tamiréhoz és Walzeréhoz, de nála a társadalom kohézióját nem valamilyen partikuláris történeti képződmény – a nemzeti kultúra vagy az alkotmányos hagyomány biztosítja –, hanem az univerzális érvényű intézményrendszer és az egyéni választás szabadságát középpontba helyező liberális politikai kultúra.

A kollektív jogok kapcsán Kymlicka megkülönbözteti az őshonos és bevándorló etnikai kisebbségeket. Előbbiek akaraton kívül kerültek az adott állam fennhatósága alá, így megilletik őket a kollektív jogok; utóbbiak tudatos döntés eredményeként vándoroltak új lakhelyükre, így elvárható tőlük a kulturális integráció bizonyos foka, hagyományaikat egyéni jogok alapján tarthatják fenn. A liberális multikulturalizmus radikálisabb hívei nem látják ilyen egyszerűnek a helyzetet. Vélekedésük szerint minden biológiai-kulturális sajátosság nyilvános elismerést érdemel, következésképpen csak a különféle etnikai, nemi és szexuális identitások átpolitizálása révén lehet valódi esélyegyenlőséget teremteni. Heller Ágnes a klasszikus liberalizmus védelmében elutasítja az identitáspolitikát, amikor a magán- és nyilvános szféra éles elválasztása mellett érvel. Vitapartnerei éppen ellenkezőleg gondolkodnak. A két szféra közötti határ ledöntésével be kell emelni a nyilvánosságba olyan kérdéseket, amelyek korábban tabunak számítottak, így nyílna mód a liberalizmus megújítására, az egyéni jogok kibővítésére, és a magánélet igazságtalanságainak felszámolására.

A baloldali liberális Jürgen Habermas „alkotmányos patriotizmusa” a közösségelvű és egyénelvű megközelítések metszéspontjában helyezkedik el. Olyan „posztnemzeti, multikulturális” intézményi berendezkedés lebeg Habermas szeme előtt, amelynek politikai kultúrája teljesen elválik a többségi társadalom nemzeti sajátosságaitól. Példaként az Egyesült Államokat és Svájcot emlegeti. Jóllehet Európa legtöbb állama jelenleg nemzetállam, de a demokratikus nyilvánosságban való részvétel, az igazságosság értelmezéséről folytatott eszmecsere kialakíthat nemzeti értelemben semleges politikai kultúrát. Habermas szemléletét az Európai Unióra is kiterjeszti. Meggyőződése, hogy a globális kapitalizmus keretei között koncentrálnak gazdasági hatalom ellensúlyozására szükség van nemzeteken átívelő nyilvánosságra. Ha a kulturális elitek közreműködésével, a tömegkommunikációs csatornák igénybevételével kialakul az egész Európát átfogó nyilvános szféra, esély nyílik a közös identitás megteremtésére. Így világosan elválik majd a közös európai politikai kultúra és a „nemzeti művészeti, irodalmi, történetírói, filozófiai hagyomány”. Az európai alkotmányos patriotizmushoz „nem annyira az európai középkorhoz kötődő közös eredetben való bizonyosság szükséges, sokkal inkább egy új politikai öntudat, amely megfelel a 21. századi Európa szerepének a világban.”

4.

A társadalmi szolidaritásról értekező kortárs bölcselek a 16. században kikristályosodó modern politikai gondolkodás roppant szellemi örökségét mozgatják meg és gyarapítják, igazán színpadon, szenvedélyes eszmei csörtétet vívva. Jó szándékuk kétségbevonhatatlan, elfogultságuk megbocsátható. Csak sajnálhatjuk, hogy érveik nem jutnak el sem a szélesebb nyilvánossághoz, sem a politikai elithez. Az ezredfordulón még valamiféle önálló karakterű nagy pártok legfeljebb szlogeneket kaptak fel. Az ifjabb Bush környezetében protestáns etikáról, keresztény hagyományról, demokrácia-exportról papoltak; a Clinton, Blair, Schröder nevével

fémjelezett „harmadik utas” baloldal meritokráciáról, sokszínűségről és globális civil társadalomról szónokolt; a liberális progresszió az életidegen identitáspolitika útvesztőjében tévedt el. A gazdasági növekedés kényszeréhez igazodó jobb- és balközép pártok a 2010-es évekre szellemileg kiüresedtek – miközben a nyugati civilizáció rögválóságát a monopolkapitalizmus, a digitális forradalom, a kíméletlen munkaerőpiaci verseny és a társadalom kulturális kettészakadása formálta.

A technokrata centrumpolitika az utóbbi évtizedben a felvilágosult etatizmus „nyelvét” beszéli. Úgy tesz, mintha a Nyugat története Voltaire-rel kezdődne, identitása eredendően racionális elveken nyugodna. Nemcsak az a baj ezzel a civilizációs önértelmezéssel, hogy öncsonkító – mert kétségtelenül az –, hanem hogy a történeti gyökerektől és kulturális hagyományoktól elválasztott bürokratikus intézményrendszer nem formál az egész társadalomra kiterjedő kollektív identitást – még nemzetállami szinten sem, nemhogy az Európai Unióban. Sem az etnokulturális különbségeket, sem a globalizáció nyertesei és vesztesei közötti éles kulturális törésvonalat nem

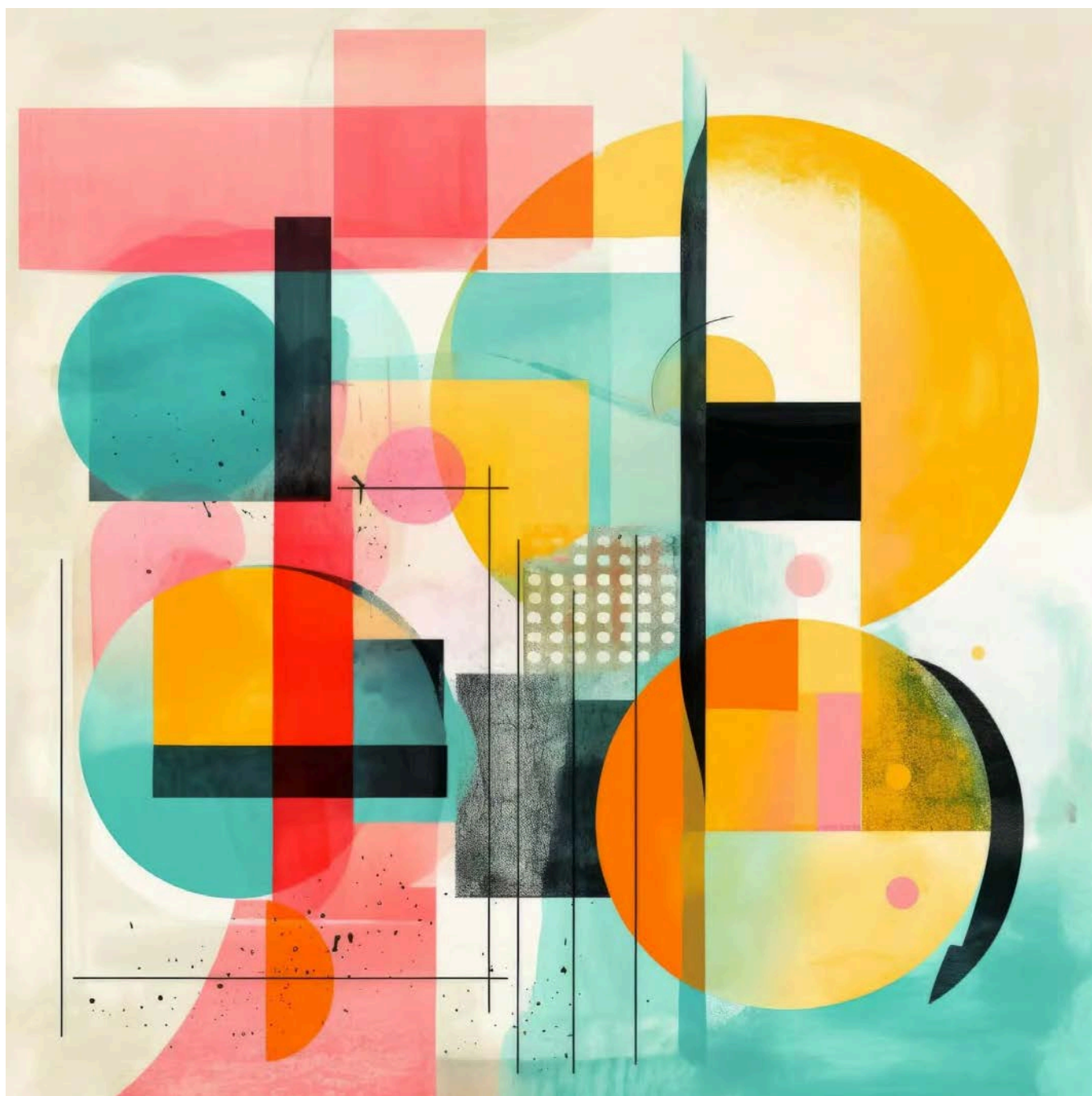
hidalja át – ahogy erre egyébként a nemzeti hagyomány sem képes. Az államapparátus, a civil szervezetek, az akadémia szféra, a fősodratú sajtó és a menedzserosztály kozmopolita értékrendje látványosan elválik a társadalmi többség földhözragadt mindennapi valóságától. Sajnos, a habermasi értelemben vett demokratikus európai nyilvánosságról nem beszélhetünk, sőt, a közvéleményformáló igyekezet gyakran népnevelő elitista türelmetlenségbe fordul. Különösen válsághelyzetben világlik ki a centrupolitika „jozefinista” attitűdje: a 2020-as koronavírus, illetve a 2023-as „ukrán tavaszi ellentámadás” idején a „szakértői” közhelyek pufogtatása mellett a mainstream nyilvánosságban nem igazán maradt tere a tárgyilagos tájékoztatásnak és az érdemi vitának. Aki nem értett egyet, könnyen megkapta a vírustagadó, illetve a putyinista bélyeget.

laboratórium

A centrupolitika egyetlen érdemi kihívójaként fellépő jobboldali populizmus a nemzetállam nevében fogalmazza meg közösségi hitvallását, jóllehet véletlenül sem a nemzeti kultúra ápolását és a patinás nyugati intézmények védelmét vállalja magára, hanem a kulturális hegemoniáért verseng. A fősodratú sajtó és az akadémiai-popkulturális elit közvéleményformáló befolyását igyekszik visszaszorítani – alternatív intézményhálózat kiépítésével, ideológiai agytrösztökkel, tudományos műhelyekkel, sajtótermékekkel, TV-csatornákkal, népszerű influenszerek pártfogásával. Politikai filozófiai értelemben a jobboldali populizmus egyáltalán nem konzervatív, de nem is fasiszta – ahogy ellenfelei állítják –, hanem bonapartista. A „karizmatikus” vezető és a nép közötti közvetlen kapcsolatra épít, igyekszik megkerülni a liberális intézményeket, a gazdasági és a politikai elit között szorosra fonja a szálakat. Az orbáni Magyarország mintegy laboratóriuma az illiberális demokráciának. Mindazon túl, hogy Trump szélsőségesen libertárius gazdaságpolitikát folytat, sok mindenben hasonlóan jár el, mint a magyar miniszterelnök: az állami bürokrácia szétverésére, a fékek és ellensúlyok gyöngítésére törekszik; kényelmetlen ellenlábasait megfenyegeti; rendpárti intézkedéseket vezet be.

Az orbánizmus és a trumpizmus közötti perdöntő különbség, hogy az USA-ban nem működik az „egy zászló, egy tábor” elve. A republikánus tömegbázis, illetve a MAGA-mozgalom nem felülről vezérelt, hanem alulról szerveződő, értékrendjét tekintve korántsem egységes, hanem meglehetősen sokszínű – akárcsak a demokraták mögött álló szavazótábor. Így az amerikai elnök ámokfutásával szemben a civil társadalom mégiscsak képes kifejezni valamicske ellenállást – és nem csupán az ellenzéki oldalon.

Persze ezzel megint ott kötünk ki, ahol a part szakad. Az öntudatos magyar civil társadalmat megszervezni csak helyi szinten, mindennapi aprómunkával lehet – ha egyáltalán. Az efféle eszmefuttatások legjobb esetben is csak egy maroknyi értelmiség elszigetelt eszmecesterjéhez adhatnak néhány újabb adalékot.

Summázva az eddigieket: a valódi jog- és esélyegyenlőségen, honpolgári öntudaton és közösségi szolidaritáson nyugvó nemzeti társadalom, abban a formában, ahogy Farkas Attila Márton lefestette, Nyugaton is csak ideig-óráig működött, ráadásul súlyos ellentmondásokkal terhelten. Újjáépítése lehetetlennek tűnik. Alternatíváját nem találjuk. Milyen sors vár ránk az információs társadalomban, a technológiai óriáscégek és a globális nagyvállalatok növekvő befolyása mellett, a geopolitikai-gazdasági érdekeiket nyers erővel érvényesítő nagyhatalmak ütközőzónájában? Megjósolhatatlan. De Sylvester Jánost parafrázálva: reménytelen helyzetben, a pusztulás közepette sem adhatjuk fel a társadalmi problémák megoldásán merengő értelmiségi hitvallásunkat, mert „csak szellemi kincs élheti túl a halált”.